

AZ AKADEMIA ÉS A MILLENIUM.

Nem azon vélemény mellett fogok tollat, melyet a millenium tárgyában adtam volt. Elégge kifejtettem azt egy önálló füzetben, mely ily cím alatt jelent meg: *A honfoglalás éve* s melyet e folyóirat hasábjain Pauler ellen védtem. Nézeteim nem lehetnek újak azon olvasók előtt, kiket a tárgy valamenynyire érdekelt.

Szólok azon okiratról, melyet, mint az akadémia február 25-iki határozatát, itt talál az olvasó egész terjedelmében:

«A magyar tudományos akadémia 1883 május 28-dikán tartott összes ülése jegyzőkönyvének következő 141. pontja átküldésével jelen fölhívást intézi a II. osztályhoz.»

«141. Olvastatik az ápril 30-dikán tartott összes ülés jegyzőkönyvéből a millenium kérdése tárgyában szóló pont.»

Az összes ülés, tekintve, hogy az akadémia f. é. február 26-dikán hozott határozatával fölhívta a II. osztályt, hogy adjon véleményt arra nézve is, vajon úgy a bejövétel, mint az ország elfoglalása, melyik évben ünneplhető legtöbb valószínűséggel, és vajon a bejövételnek vagy az ország elfoglalásának ezer éves fordulója ünneplendő-e; — tekintve, hogy a II. osztály újabb fölterjesztésében a bejövétel ezer éves fordulójának megünneplésére a 894. évet ajánlja ugyan, de ajánlatát csak opportunitási okokkal támogatja, a történeti valószínűséget pedig csak egyszerűen fölemlíti, annak indokolását azonban teljesen mellőzi: fölkéri a II. osztályt az ügy újabb tárgyalására, megállapodásának a történettudományból vett indokolására s egyszersmind átteszi az osztályhoz Salamon Ferencz r. t. különvéleményét».

A II. osztály az akadémia összes ülésének e határozatát s illetőleg fölkérését az osztály történelmi bizottságához s ez ismét a millenium ünneplése kérdésének ügyében általa véleményadásul kiküldött szűkebb bizottsághoz áttevén, ennek következő véleményét fogadta el és határozta az akadémia összes ülésének előterjeszteni.

Az osztály tovább is ragaszkodván a millenium ügyében az aka-

démia összes ülése elé ismételve beadott s az akadémia által is elfogadott előbbi véleményéhez s előterjesztéseihez, ámbár az akadémia összes ülésének azon kérdésére: hogy mely évben lenne a millenium ünnepelhető legalkalmasabban s a legtöbb történeti valószínűséggel is, és vajon a nemzet bejövetele vagy a hon teljesen bevégzett elfoglalásának ideje ünneplendő-e? — már az utóbbi alkalommal utalt az oportunitási okok mellett azon történettudományi adatokra s indokokra is, melyek a bejövétel 894-diki évének valószínűsége mellett szólanak; — de mivel erre nézve teljes történelmi biztossággal egy év sem határozható meg, hivatkozott ebben már azon előbb bővebben és részletesen nyomtatásban is kiadott előterjesztésre, melyet az akadémiának első alkalommal fölhíva benyújtott és melyben a szaktudósok összes véleményeit összefoglalva, erre nézve javaslatot tett.

Mindamellett hajlandó az akadémia összes ülésének amaz újabb megkeresésére, a nemzet bejövetele fönnebbi valószínű éve iránti megállapodására nézve a «történettudományból vett» kívánt újabb indokolással is szolgálni; melyet is a következőkben terjeszt elő.

Általánosan fölvetett vélemények egyike az, hogy a magyarok 894-ben mai lakhelyeikbe bejöttek és ez évben már az országot végrészeig a morva határokig egyrészt és másrészt a Dunán túl is, az akkori bajor határszélig megszállották.

A magyarok e bejöveteléről s a mai Magyarországnak általok való ez évi megszállásáról és elfoglalásáról szóló összes történetadatok és vélemények támpontját különösen a magyar-morva és a magyar-bolgár háborúról szóló adatok képezik.

I. A magyar-morva háborút s Magyarország ekkori megszállását a leghitelesebb, közel egykorú keleti-byzanti, valamint nyugati történetkútfők szerint 894-re lehet tenni.

A keleti kútfők közül nevezetesen Konstantin Porphyrogenneta (*De Administ. Imper.* A bonni kiadás 38. 170—171 l.) tudósít, hogy «Sphendopoklos (Szvatopluk) morva fejedelem halála után fiai közt viszály támadván, ezek harczra keltek egymás ellen. Ekkor támadtak rájuk a magyarok és levervén teljesen a morvákat, elfoglalták országukat, melyben maig laknak.»

Szvatopluk morva fejedelem e halála évét azonban épen Salamonnak az összes ülés által áttett véleményében is döntő súlyúnak tartott fuldai évkönyv (l. ezt Pertz *Monum. Scriptores* I. k.) nemcsak 894-re teszi, mely évben tehát bejöttek volna a magyarok; hanem ugyancsak Salamon *A honfoglalás éve* legújabb irata 14. lapján még erre azt is megjegyzi ez általa leghitelesebbnek tartott évkönyvről, hogy «a mit más hiteles kútfők 893-ra tesznek, azt ez évkönyv 894-re teszi, mert 893—894 telén történt». E szerint tehát valószínű lenne az is, hogy Szvatopluk halála már 893-ban történt s ezzel annál bizonyosabb volna a magyaroknak nemcsak 894-ben megtörtént bejövetele, hanem az országnak általok ez évben véghatáráig való megszállása.

Ezenfölül is azonban még határozottabban tudósít e Fuldai *Annalis* 894-ről, hogy «a magyarok ez időben a Dunántúli részeket is bekalandozván, sok kegyetlenséget követtek el. Egész Pannoniát népelelné tették». Ez természetesen krónikási phrasis, és nem azt jelenti,

mintha csakugyan az összes lakosságot elpusztították volna; hanem hogy lakóit székeikből jórészt elűzve, többeket megölve, másrészt rabszolgáikká téve, azok székeit elfoglalták. A mint ezt alább a krónka is különösen kiemeli, hogy a nőket rabságukba ejtették.*)

A hildesheimi krónika már e beütést is egy évvel előbbre, 893-ra teszi, úgy hogy a foglalás már 894-ben annál inkább megtörténhetett. Kétségtelen úgy is, hogy a magyarok sajátlag 892 óta, midőn őket Arnulf császár a szlávok ellen segítségül behívta, a bejövetelt nemsokára megkezdhatték és 894-ben teljesen létesítették.

II. A magyarok mai honába beköltözte idejének második támpontját a bolgár-magyar háború időpontja képezné, mint a mely után foglalták volna el, e történetadatok szerint, mai országukat.

De ez időpontra vagy annak sajátlagi esztendőjére nézve még inkább csupán véleményekre és föltevésekre vagyunk utasítva. Mert ennek írói sem határozott évet nem említenek, sem a körülményekre nézve egymás közt meg nem egyeznek. Sőt ezek közül még a legbiztosabb író is egy s ugyanazon művében magának ellenmondva, két eltérő adatot szolgáltat.

De hogy e magyar-bolgár háború alkalmából állított bejövét is 894 körül történhetett, az ez eltérő határozatlan adatokból is kimutatható. Az alapkütfő erre is a fenn idézett Konstantin Porphyrogeneta. S az ő számítása szerint is, a mint ez esetet, tudniillik a bolgár háborút s a magyarok bejövetelét idézett művében majd egy helyütt 55 év előtt, míg másutt 50 év előtt történtnek mondja, ha előbbi számítását, az 55 évet vesszük, az épen 894-re esnék; valamint e számítását Salamon is idézett iratában (5 lap) helyesen kimutatja.

De e mellett szólnak az ide vágó többi keleti kütfőknek, melyek a magyar-bolgár háborút érintik, legjelesebb történetbúvárai is. A bolgár történet mai legalaposabb ismerője s írója Jirecsek**) és Dümmler e kornak tüzetes monographusa, a ki épen a Fuldai Annalisok hitelességét leginkább érvényesíté, ugyanezen évet véleményeznék és pedig úgy a későbbi keleti görög írók: Georgios Monachos, Theophanes névtelen folytatója, Leo Grammaticus és Symeon magister, valamint nyugati kütfők: a Fuldai Annalisok és Pagius múlt századi chronologiai művei nyomán is előadva föltevéseiket és véleményeiket, miután egyéb határozottabb adat a mintegy 893—896-ig folyt bolgár háborúkra nézve nem volt kimutatható.***) — Hogy tehát a magyarok bejöve-

*) Szó szerint a fent, Salamon fordításában adott szöveg eredeti szavai: 894: Avari qui dicuntur Ungari, in his temporibus ultra Danubium peregrantes multa miserabilia perpetrare — homines occidendo juvenulas secum trahentes — Pannoniam usque ad internecionem deleverunt. Pertz: *Monum. Germaniae. Script.* I. 410. Lásd erre Salamon idézett irata 14. és 48. lapjait is.

**) *Geschichte der Bulgaren.* Prag, 1876. Simeon király uralkodását, midőn a háború kezdetét vette, 893-ra teszi.

***) Dümmler *De Arnulfo rege* és *Die südostlichen Marken.* Theophanes Cont. 357. és Georgius Monachus 853. Symeon Magister 700—702. bonni kiadásaikban.

tele már 894-ben kezdetét véve megtörtént, a föntebbi kútfők adatai, valamint újabb történetiróink is, hogy közülök csak Szalay Lászlót említsük — elfogadott véleménye.

Ezek szerint is tehát lehető valószínűséggel állitható s a fölhozott történeti adatokkal s a történettudományból vett indokolással, mint az akadémia összes ülése kívánta, támogatható e vélemény, a mint azt az előadottak világosan tanúsítják.*)

Nem tudta senki az országban (s úgy látszik az akadémiában is csak egy-két ember titka volt), mit fogadott el akkor ez a nagy tekintélyű tudományos testület az ezer éves ünnep tárgyában.

Sőt talán az olvasó az akadémiai határozat közzététele után sem igen tudja, mit ünneplünk meg 894-ben.

Az akadémia összes ülése még tavaly világos fölhívást intézett a II. osztályhoz, melybe a történetirók is sorozva vannak, terjesztszen be indokolt véleményt arra nézve is: a magyarok végleges bejövetelének vagy az ország végleges elfoglalásának éve lenne-e megünneplendő, s ez évek melyek voltak legnagyobb valószínűséggel.

Mit találunk erre nézve a február 25-iki összes ülés határozatában?

Egy helyen ezt olvassuk:

«Általánosan fölvetett vélemények egyike az, hogy a magyarok 894-ben mai lakhelyeikbe bejöttek és ez évben már az országot vég-részig, a morva határokig egyrészt, és másrészt a Dunán túl is, az akkori bajor határszélig megszállották.»

Föltűnő a mondat kezdetén a határozott szavak összekeverése a határozatlanokkal.

Mindamellet, ha nem csalódunk, itt ki van mondva, hogy mind a bejövetel, mind a végleges honfoglalás ugyanazon egy évre, 894-re, esik.

Néhány bekezdéssel hátrább így szól a határozat:

«Kétségtelen úgy is, hogy a magyarok sajátlag 892 óta, midőn őket Arnulf császár a szlávok ellen segítségül behívta, a bejövetelt nemsokára megkezdhették, és 894-ben teljesen létesítették.»

*) Lásd egyébiránt mindezen adatokat és véleményeket összefoglalva s részletesebben előadva a *Jelentés a honfoglalás időpontjának meghatározása tárgyában* című s a II. osztály által nyomtatásban kiadott, az Akadémiának már a múlt évben előterjesztett iratában.

Itt is meglep, hogy egyik szó mily boldogtalan vegyes házasságban áll a másikkal:

«Kétségtelen megkezdhették»

Bizonyosan talán.

Nincs-e pædagog az akadémiában, a ki bele kiáltson, hogy a fő fő tudományos testület ily siralmas példákat ne adogasson a gymnasialis fiatalságnak a logikában?

Engem, mint történetírót, inkább a chronologia érdekel. Tehát 892 óta a magyarok a bejövételt megkezdhették, s ezt 894-ben létesítették, azaz befejezték.

Így az *óta* szó miatt a magyarok bejövele 892-re, a *nemsokára* szó miatt pedig 893-ra volna tehető, mert már 894 le van foglalva a befejezésnek.

Másképp magyaráznunk nem lehet a határozatot, mely ennél fogva nem a bejövételt, mely 892-re és 893-ra esnék, hanem a végleges honfoglalást ajánlja megünneplésül, melynek éve 894.

Egy harmadik helyen ezt olvassuk: «Hogy tehát a magyarok bejövele már 894-ben kezdetét véve megtörtént» stb.

E szerint a bejövételre nézve merő homályban tapogatózik az akadémia határozata. — Egy helyen az van mondva: «a bejövétel már 894-ben kezdetét vette», más helyen az, hogy 892 óta nemsokára megkezdhették a magyarok a bejövételt.

Nyilvánvaló, hogy a határozat szerzője a bejövétel évét nem is akarja meghatározni. — Ezt a bizonytalanságot világosabban kell vala kifejeznie. Magyarán mondhatta volna: A magyarok első végleges bejövételének évéhez csak bizonytalan hozzávetéseink vannak. 892, 893 és 894 közt lehet választani azon esemény megünneplésében, midőn a magyarok végleg átjöttek a Kárpátok vonalán. És aztán hozzá tehetne volna: De kétségtelennek tartjuk, hogy a honfoglalás és megtelepedés 894-ben végre volt hajtva. Ha tagadná szerző e magyarázatának helyességét, akkor be kellene vallania, s talán ez volna legigazabb, hogy tulajdonkép csak össze akart zavarni mindent. De az okiratot annak kell vennünk, a minek mondja magát: válasznak az akadémia kérdésére. A válasz az, hogy 894-ben a végleges honfoglalást kell megünnepelni.

Ha már ez a fölfogás áll, kár volt Szalayra hivatkozni. Tudjuk, hogy e kitűnő történetírónak nem volt specialis tanulmánytárgya a magyar vezérek korszaka, s igen valószínű,

hogy ha Isten őt a haza, a tudomány s különösen az akadémia érdekében (kinek vezetése alatt nem történhetnék sok, a mi ma végbe megy) sokáig élteti, soha sem foglalkozik vala tüzetesen az adatokban gyér korszakokkal. — De a mennyiben kézi könyvet írt, elő kellett adnia ez idők történetét is. A kézi könyvírótól, kivált a magyar történelemnek specialis s kivált kritikai előmunkálatokban kopár mezején, nem lehet azt várni, hogy minden sora önálló részletes buvárlat eredménye legyen. Lenni kell benne kisebb-nagyobb mértékben mások által készített hypothesiseknek, s másoktól elfogadott nézeteknek. Már a munka bevezetésében figyelmeztet bennünket Szalay, hogy csak egyben-másban önálló kutatás műve az.

És csakugyan a honfoglalás történetének előadásában másoktól elfogadott nézeteket közöl. Legközelebb állott hozzá Engel Keresztély, kit a nemzeti hagyományoknak történelmi beillesztésében nyomról nyomra, ha nem is szóról szóra követ. Engel (2-dik kiadása 61. lapján) 894-re teszi a magyaroknak a bessenyők által való kiszoríttatását Etelközből. A honfoglalás eseményeihez nem tesz ki külön évszámokat. Azokat 894-től 899-ig mondja lefolytaknak. Így az ő fölfogása szerint 894 lehetett a bejövétel éve, bár azt nem állítja. De a honfoglalás éve szerinte közelebb áll a 899-hez, mint 894-hez.

Szalay abban tér el főleg Engeltől, hogy 894-től 899-ig való öt év eseményeinek külön-külön évszámokat ad.

A 894-es év nála a magyarok bejövetelének éve: ekkor történik szerinte a hagyomány azon szójátékból is eredhetett eseménye, hogy nagy munkával Munkácsot elfoglalták. — Minthogy Szalay az előbeszédben ígéri, hogy a hol egyben-másban eltér az elfogadott nézetektől, idézni fogja a kútfőt, itt pedig az egész lapon (a 11-diken) nem találunk jegyzetet, hanem a szám minden indokolás nélkül van besúrva, világosan kitünteti a szerző, hogy itt nem önálló vizsgálat eredményét közli. Tudományos, akadémikusi eljárás-e bármily jeles kézi könyvnek másod, harmad kézről vett s nem is documentált, se nem indokolt állítását hozni föl bizonyosságúl?

De ez még nem minden.

Mert nem is azt mondja Szalay, a mit a határozat. — Utóbbi szerint 894 a honfoglalás befejeztének éve. Szalay távol van arról, hogy 894-ben befejeztesse a honfoglalást. Semmit sem szól a 894-es évhez a Fuldai Annalis azon tudósítá-

sáról, hogy akkor a magyarok a mai osztrák részekben jártak. Pedig a határozat ezzel bizonyít. Szalay szerint csak 895-ben történik Árpádnak a morvák elleni hódító hadjárata; 896-ra teszi ő az Alföld meghódítását az alpári ütközet nyomán. Az ő műve szellemében az alpári győzelem volt a döntő momentum a honfoglalás történetében. A higgadt történetíró az esemény napját ily lelkesült szavakkal ünnepli: «E nap nagy napja volt a magyar népnek, birodalmát a Kárpátoktól Bolgár-Fehérvárig terjesztette ki». (15. l.) Nem is helyezek súlyt arra, csak említem, hogy Szalay az ezen kérdésben fontos bolgár háború évét 889-re, a határozat pedig egy helyen «épen 894»-re, másutt 893—896-ra teszi.

De kiemelem azt, hogy a határozat a vége felé szól «újabb történetíróink elfogadott véleményé»-ről s köztök elégnek tartja Szalayt említeni. — Már pedig láttuk, hogy Szalay a régibb történetírók nézetét fogadta volt el. Kik hát azok az újabbak, s hogy mondhatja elfogadottaknak azon véleményeket? Számot tudna-e adni ily szavak papírra tevője ez állításról? Föl is szólítanám rá, de fölösleges, mert annak az ellenkezője nyilvánvaló. Újabb történetíróinkat még annyira sem lehet tanúként híni, mint Szalayt.

Ha Horváth Mihályt újabb történetíróink közé számítjuk (a minthogy az 1848-on inneniek lehet is), ő az ellenkezőt bizonyítja. (Nagy munkája 40. lapján kezdve.) Szerinte:

889-ben jöttek be a magyarok s érkeztek Munkácshoz. Tehát nem 892-ben, 93-ban. Mit mond Horváth a

894-ik évhez? 893 vagy 894 (mert csak a lap felső szélére illeszti az évszámokat) az alpári ütközet éve.

894-ben tartják a magyarok a pusztaszeri gyűlést.

896. Hadjárat Bulgáriába! Itt már föltűnik a Fuldai Annalis elfogadása hiteles kútfőnek. De mily meghazudtolása a másik hiteles kútfőnek, Konstantinnak! Mert Horváth szerint a magyarok bejöttek volt Etelközbe, mikor a bolgár háborúba bonyolódtak. Konstantin szerint addig még mindig Etelközben laktak, míg a bolgár háború végleg véget nem ért.

897-ben történik Horváth szerint a Dunán túli részekre való átkelés;

898-ban kellett befejezve lenni a honfoglalásnak szerinte is, mert már

899-re teszi ő a külföldi nagy hadjáratok kezdetét.

Mint látjuk, Horváthtól bármennyire eltértek a bejövetelekre, de az utolsó pontokban, a Dunán túlra való átkeelésben közel jár az én véleményem az övéhez s a honfoglalás befejeztere nézve szintűgy egyetértek vele. E szerint Horváth műve csak czáfolatúl szolgálhat a 894-es évre, akár a bejövetele, akár a honfoglalás végét vesszszük.

Hadd álljon elő most tanúnak egy másik első rendű celebritásunk, és vele együtt egy egész csapat eléggé újabbkori történetíró: Ipolyi Arnold, Szilágyi Sándor, Nagy Imre, Pesty Frigyes, Deák Farkas stb., szóval a történelmi bizottság tavalyi és ezidei többsége. Ez igen tisztelt és igen jeles collegáim, ha emlékezetem nem csal, nem írtak 1883 előtt tüzetesen a kérdésről. De azon évnek január 25-dikén az Ipolyi által is aláírt nézetet ünnepélyes alakban elfogadták. Az akkori *Jelentés* egészen negativ álláspontra állott, tizenkét év közül engedvén szabad választást, mintha a történelmi bizottság előtt nem három vélemény (Szabóé, Pauleré és enyém), hanem tizenkét vélemény feküdt volna. Ugyanazok, kik most oly buzgó 894-esek, tavaly még nem voltak ezen a hiten. Azt vélné az ember, hogy talán tavaly óta változott az elnök és a többség nézete. Ebben magában gáncsolni valót nem találnék. De nem változott. Ugyanazon Ipolyi s ugyanazon többség kijelentvén most is, 1884 február 25-dikén, hogy ragaszkodik a korábbi *Jelentés*hez, mely tizenkét év közül egynek sem adott előnyt, nyilvánvaló, hogy csak tizenkettedrész komolysággal ajánlhatja most a 894-es évet. S valóban ha ez kimondva nem volna is, nagyon meglátszik az egész okiraton a komolyság ekkora hiánya s ennek megfelelően a félszegség hat-szoros mértéke. Ritka példája annak, hogy magok a felek ily egyértelműleg valljanak önmagok ellen.

De menjünk tovább a névsorban. Lássuk, mennyiben 894-es Fraknoi, a történelmi bizottság mostani érdemes alelnöke.

Ő nem csak mint a tavalyi többség egyik vezére, hanem mint könyvíró is tárgyunkban az újabbkori magyar történetírók közé tartozik.

Magyarország története katolikus gymnasiumok számára ezimű művének 1864-ben Pfeifernél megjelent második javított kiadásában a 7., 8., és 9. §-okban van tárgyalva a magyarok vándorlása, a honfoglalás stb. Egyetlen betű sincs ott

a 894-dik évről, sőt 889-től 900-ig egy évszám sines kitéve. Talán nem hibázott, midőn a kezdők fölfogásának világosságát nem akarta elhomályosítani némely vitás kérdések nehézségeivel.

Az ember föl van jogosítva a föltevésre, hogy a nevezett kis munkában, melynek, némely részrehajlásait el nem hallgatva, beosztásáról s más érdemeiről többet is szólhatnék, ha itt helyén volna s a szerző az én dícséretemre szorulna, — az illető fejezeteken a pædagog és nem a történetíró keze működött. Ebben pedig bizonyos is vagyok. Mert Pázmán Péter életírója megmutatta, hogy mikor nem gyermekek számára ír, nem választja a nehéz kérdések elkerülésének kényelmes útját.

Ámde a præcedensek nagy szerepet játszanak nemcsak az akadémia ügyrendében, hanem az emberek és írók életében is. Harmincz év óta gyűjtöm az adatokat egy prózai satyrához, melynek egyik nem érdektelen fejezete volna az írók azon gyöngesége, hogy ha egyszer nyomtatásban kiadtak valamit, bármennyire meggyőzzük őket némely tévedésökről, soha többé el nem állanak attól. Addig capacitáld az író, míg sajtóba nem adott egy-egy rossz verset vagy prózai tévedést, mert azután nincs kivel beszélned többé.

Bármily sok és érdekesnél érdekesebb illustratióját láttam e hősies következetességnek, egy sem fogható Fraknói barátom esetéhez.

Mert az történt meg rajta, hogy a mit ő 1864-ben gyermekek számára írt úgy, a mint írt, tizenkilencz év múlva (1883 január 25.) az akadémiának terjesztette be más szavakkal, még pedig hivatalos documentomúl, mint a történelmi bizottság alelnöke írta alá. — Ipolyi, mint elnök, és Fraknói, mint alelnök aláírását viseli a már említett «jelentés», mely tizenkét év közül egyet sem ajánl, s mely miatt három fölkért tag véleménye ellenében az előre föl nem kért alelnök véleménye jutott többségre. Nihilisticusnak nevezhetnők, ha ez a szó nem volna lefoglalva más gyűlöletes, s nem ily mulatságos dolgokra. Mint látjuk, tavaly az akadémia oly véleményt fogadott el, mely egy gymnasiumok számára kelt compendiumból vétetett, s nehogy a vélemény felelőssége érvényesüljön, aláírta az elnök is, s a bizottság többsége téves és ál okokkal hozzá csatlakozván, senki sem vált felelőssé. Annyi bizonyos, hogy Fraknói semmit sem

írt a 894. év mellett. Most menjünk tovább az új történetírók során.

Újkori történetíróink közt Kerékgyártó 1867-ben megjelent kézikönyve 17-dik lapján így szól:

„Így lőn hét évi időköz alatt (889—896) őseink tulajdona azon nagy terjedelmű földterület, mely a Kárpátok az Adriai tenger, a székely havasok és a Morva folyó közt fekszik». A bolgár háborút ő is 896-ra teszi, mint Horváth Mihály és magam. Ez érdemes akadémiai tagtársunk *Hazánk évlapjai* című nagy hézagot pótló chronologiai munkájában sem szól külön rovat alatt a 894. évről. Hanem 894—896 évszám áll a rovat címéül. Szvatopluk halálát előbbi évre teszi, helyesen. Ezzel kapcsolatban írja, hogy a magyarok akkor keltek át Dunán túlra. Át van ugorva a 897. és 898. év. — 899-re iktatja be az olasz hadjáratot.

Ő 889-re jegyzi a honfoglalás kezdetét s 896-ra annak befejezését. Tehát egyiket sem 894-re.

Botka Tivadar, egy másik újkori történetíró 884-re teszi a magyarok megtelepedését a közép Dunánál.

Szabó Károly 889-ben költözteti át a Kárpátokon a magyarokat. S épen úgy mint én, 899 előtt befejezettnak mondja a honfoglalást. A jelentés 51. lapján egyenesen óvást tesz a 894-es évszám elfogadása ellen.

Pauler Gyula szintúgy, mint Szabó Károly, épen ez alkalommal oly véleményt adott, mely tagadása a 894-es javaslatnak.

A legújabbak közül, Mangold Lajos (a *Magyarok oknyomozó története*, Franklin-társulat 1883.) a bolgár háborúra azt írja (21. l.), hogy az 893 előtt semmi esetre sem történhetett; a honfoglalásra (22. l.), hogy az csak 893 után történhetett. Ő 893-tól 899-ig egy évet sem határoz meg akár a bejövetel, akár a honfoglalás évéül. Tanúskodik-e hát 894 mellett? Ezenkívül tudtommal Marczali Henrik szólott egy hirlapi cikkben tavaly (talán a *Nemzetben*) a milleniumról. Én vele egyetértek e tárgyban, tehát ő is velem, s közösen a 894 ellen vagyunk.

Mindezek után kérdelem, minő alapja van azon állításnak, mintha «újabb történetíróink elfogadott véleménye» volna az, hogy 894-ben ment volna véghez, a mit a határozat véghez mentnek állít?

Ha ezek ellenében tudna is egy vagy két, sőt három író megnevezni valaki, a ki a 894 mellett van, még az sem lenne elfogadott véleménynek nevezhető a föntebbiekkel szemben.

Előfordúl ily fölfoghatatlanul elhamarkodott állítás egy-egy szóbeli sőt írásbeli vita hevében, szorultságból. Akkor is meglep. De egy oly sok ideig készült okiratban, minő az előttünk fekvő, komoly tudóstól az akadémia firmája alatt, annak nevében hallanunk mondatni a tényekkel ellenkezőt, valóban csodálkozás fog el.

Ha az akadémia mai történelmi bizottságának az lesz vala föladata, hogy az eddigi irodalomban fölmerült nézeteket registrálja, abból ugyan a 894-es hypothesis sehogy ki nem jött volna. — Én nem tartom helyeseknek a korábbi combinationokat, bár egyes tételeket megegyezőknek talállok a leghitelesebb kútfőkkel. Azt hiszem, közös hibája a sokféle combinationnak, hogy nem különböztették meg a leghitelesebb, s egyedül hiteles kútfőket a hagyományoktól. A régi mondáknak Anonymusnál, Kézaynál talált részeit chronológiába szedni, vagy chronologiai érvül hozni föl, még kevésbbé lehet, mint a Nibelung-féléket. Mert utóbbiak kapcsolatos elbeszélések, mieink csupán töredékek, megcsonkítva, elferdítve, sokszor értelmetlenül írva le.

A föntebbi vázlatban láttuk, hogy voltak csakugyan eddigelő elfogadott vélemények, de azok inkább fable-convenue-knek mondhatók, mint szigorú kritika és részletes tanulmány eredményeinek. Az elősorolt új történetírók legtöbbje inkább az én nézetem egyike mellett lesz vala fölhozható, mely szerint a honfoglalás 899-ben már befejezettnek volt tekinthető. S az én ismételve kimondott véleményem szerint méltóbb a befejezést, mint a kezdetet ünnepelni. De én nem kerestem az argumentumokat másutt, mint a leghitelesebb kútfők szilárdul megálló adataiban, melyeket megegyezőleg semmi-féle máshonnan vett combinatio nem képes.

De nem akarok én itt egyik vagy másik év mellett kardoskodni. Csak azt akartam kimutatni, hogy a határozat oly tanúkra hivatkozik, a kik neki kisebb-nagyobb határozottsággal, de egyaránt ellenmondanak.

Azonban Szalay nevét s a magyar történetírás összességét csak futólag érinti a határozat. Nagyobb nyomatékkal s

döntő érvül vannak fölhozva német nyelvű munkák szerzői.
A határozat szavai:

«De e mellett (894 mellett) szólanak az idevágó többi keleti kútfőknek, melyek a magyar-bolgár háborút érintik legjelesebb történetbúvárai is. A bolgár történet mai legalaposabb ismerője s írója Jirecsek és Dümmler e kornak tüzetes monographusa, a ki épen a *Fuldai Annalisok* hitelességét leginkább érvenyesíté, ugyanezen évet véleményeznék» stb.

Említve van a múlt századbéli Pagi nézete is.

Látni való, hogy nem a fölsorolt byzanti kútfők, hanem Dümmler, Jirecsek és Pagi van döntő argumentumul fölhordva. Mintha a kormány az akadémiától és az akadémia az ő történetíróitól nem a magok, hanem a mások véleményét kérte volna, s különösen épen a külföldiekét. Hogy a Dümmlerek döntsének magyar történelmi kérdésben a magyar akadémia tagjai ellen, valóban különös korjel, mely beválik kórjelnek is. Mintha csak a főrendiház indigénái adták volna rá a buzdító, mert sikeres példát!

Nem azt mondom, hogy a külföld irodalmát számba se vegyük. Ellenkezőleg kevés oly tudományos kérdés van, melyben ezt mellőzni szabad volna. De egyik fontos tanulság a világirodalomból, hogy az teljességgel nem menti föl a magyar tudományt azon fáradalmas kényelmetlenség alól, hogy tulajdon szemével lásson s a maga lábán tanuljon járni.

Vannak ugyan nálunk is, kik a tudományos ötvösművészet ne továbbjának vélik, ha egy csoport úgynevezett tekintély, különösen német nevével, mint megannyi smaragddal és gyémánttal sűrűn rakják ki különben minimalis fajsúlyú értekezéseket. De bátran hivatkozom a hazai tudományosság minden alapos szakferfiára, hogy nyelvünk, irodalmunk, a magyar jog, a politikai és műveltség-történet, sőt római korbéli hazai archæológiánk is, vagy hazánk természeti viszonyainak ismeretére nézve mily kevés közvetlen segítséget nyújt az idegen nemzetek irodalma. Mindezen ismeretekre nézve sokáig kellene várakoznunk a külföld sült galambjaira.

A fonákság annál fonákabb, mivel épen maga az akadémia volt az, melynek fölszólítására Pauler Gyula, Szabó Károly és alúlírt adtunk indokolt véleményt. És ugyanazon akadémia, annak ugyanazon osztálya most egyaránt elvetve a mi véleményünket, a mindeniktől elütő német véleménynek

ad igazat. Miért szólítottak föl hát bennünket, kiknek egyéb dolgunk is volt épen a magyar történelem terén? Minek a kerülő út? Egyenesen a külföldről lehet vala postán hozatni a véleményeket az akadémia számára.

Érezte is eljárása fonákságát a határozat szerzője. Ennek eltakarására való volt az a fogás, mintha a magyar történetírók által is elfogadott nézet volna a Dümmleréké. Az egész czikk ily keveréke a valónak a valótlannal, de túlnyomó rész az utóbbi ingredientia.

Miben tanú Jirecsek? Csak abban, hogy 893-ra teszi a görög-bolgár-magyar háborút, és abban, a mit mindnyájan megengedünk, hogy Szvatopluk 894-ben halt meg.

De a magyarok bejövetelének évéről nem szól. — A 894-től 907-ig lefolyt tizenhárom év közül egy sincs megnevezve.

Szvatopluk 894-diki halálát röviden említve azt mondja: Halála után 907-ig birodalma fölbomlott az ő három fiának egyenletlensége miatt. A magyarok pusztították a dunai tartományokat.*) stb. Még az olasz hadjárat évét sem említi Jirecsek. — Mikép lehet chronologiai tekintélyül fölhozni oly író, ki itt általán az évszámokra nézve nem részletes, s különösen a főnforgó kérdésben semmi véleményt nem mond? — Sőt még 907-ig sem a magyarok bejöveteléről, vagy megtelepedéséről, hanem csak pusztításaikról beszél. A bolgárok e «legalaposabb» történetírójának előadása szerint nem is a magyarok csapásai, hanem saját belső bajai miatt omlott szét a morva «birodalom».

Így az akadémiai határozatnak nincs más támasza, mint Dümmler.

Dümmler kritikátlan eljárását kimutattam említett értekezésemben. A német tudós Pagira hivatkozik, ki 1728-ban megdönthetetlenül bebizonyította volna, hogy 893-ban történt a bolgár háború. Pedig ugyanazon Pagi 896-ra is idézi, a fuldai évkönyvből, hogy ez évben történt a bolgár háború. E sze-

*) Szvatopluk starb 894. Nach seinem Tode zerfiel bis 907 sein Reich durch die Uneinigkeit seiner drei Söhne. Die Magyaren verheerten die Donauländer; die Böhmen mit den Elbeslaven lösten den Verband mit dem so gschwächten Staate. Bald erschienen die Magyaren in Italien. (Jirecsek Konstantin *Geschichte der Bulgaren*. 163 és 164. lapok.)

rint Pagi nem döntött 894 mellett s Dümmler valótlanságot állított.

De ugyanazon német író nemcsak a másodrendű, hanem az eredeti kútfővel is nagyon lelkiismeretlenül bánik, valamint követői is. Mert a magyarok 894-diki beköltözésére a bizonyágot a nevezett kútfőnek 894-diki említett textusából veszik. De szemet húnynak arra, hogy a fuldai évkönyv a 895 és 896 évek rovata alatt beszél a bolgár háborúról. Már pedig az író görög császár kétségbe nem vonható állítása szerint a magyarok nem költözhettek e hazába a bolgár háború előtt.

E szerint Dümmlerék a leghitelesebb kútfők ellen, melyeket magok is elismernek hiteleseknek, otromba vétséget követnek el.

Ha már mi a fuldai annalisok és Konstantin nyomán 1894-ben tartanánk ezer éves jubileumot, mit felelhetnénk, ha a fuldai évkönyv 895-re és 896-ra szóló textusát, s Konstantin illető helyeit ránk olvasnák? Nem jogos satyra tárgya volna-e, hogy idő előtt sütöttük el a pisztolyt, sőt az öreg ágyukat is — mi még nevetségesebb?

Magok a németek, kikre az akadémiai határozat támaszkodik, lennének elsők ezt megtenni, s a mi legrosszabb, teljes igazsággal. Ránk olvasnák azt is, hogy 894-ben a fuldai évkönyv szerint a magyarok a német és keresztyén területen követtek el nagy dúlást, kornak és nemnek nem adván kegyelmet. Igaz, ha más évet választunk is, elmondhatnak sok mindent a magyar chauvainismusról; de legalább nem olvasnának ránk ugyanazon textust, melynek alapján ünnepet tartunk, hogy mi a szomszéd szövetséges nép sanyarúsága fölött s őseink vad tettein jubilálunk. Tán maga Dümmler, ha él, kit az akadémia határozata annyira kitüntetett, kiáltaná ezt leghangosabban ránk.

Különben most már a kormány és törvényhozás dolga ítélni, hogy opportunus szempontból is helyes volna-e ennek kitenni magunkat.

Én itt csak a február 25-diki akadémiai indokolást vizsgálom, mely mint látjuk szintoly szerencsétlenül választotta meg külföldi tekintélyeit, mint a mily alaptalanul hivatkozott a hazai történetírókra.

Azonban még sokkal szerencsétlenebb kísérlete a hatá-

rozatnak, a hol eredeti kútfőre hivatkozik. A mit e részben elkövet, az már több a többinél — az öreg hiba.

Az eddigiekben az idő megtudására az akadémiai többség szószólója a mások órájára hivatkozott.

Tavaly azt mondta, oly sötét s hosszú a téli éjszaka, hogy nem lehet tudni az órát: lehet tizenkét éjjeli óra közül akár melyiket az igazinak gondolni. Most azt állítja, a hazai történetírók elfogadott véleménye ez, hogy x az óra. Láttuk, hogy ezek egy részét nem is érdekelte a kérdés, minthogy nem is volt az soha ily határozottan föltéve. Mások nagyból, a csillogók állása szerint szemmértékre ítélték.

Jirecek kitünő chronométere, mint imént hallottuk, épen tizenhármát ütött.

A mi többségünk szószólója végre fogott egy embert, kinek órája van, s a kinek órájában bizik: ez Dümmler. Nem is vizsgálja, hogy 1728-iki gyártmány s hibás combinatio szerint van igazítva. Ehhez igazította óráját a többség, mely tavaly a sötétben tapogatózni sem akart.

Mindez elég különös. De mégsem olyan csodálatos eljárás, mint az, melyet most a normalis órával elkövet. A határozat azt állítja, Dümmler nyomán, hogy x az óra, s nehogy ezt valaki kétségbe merje vonni, mihez folyamodik?

Fogja az egyetlen normalis óra mutatóját és mindenki szeme láttára visszataszítja épen x -re, elkiáltván mindenki füle hallatára: íme, csakugyan ennyi az óra!

Ez a normális óra pedig az eredeti kútfő, Konstantin Porphyrogennéta műve, s az x óra alatt értem a 894-et.

Az akadémia határozata egy egész évvel viszi hátrább ennek chronológiáját, melyhez nyúlani nem szabad, oly positiv az.

Ám ítéljen a közönség.

Constantinus Porphyrogennéta szól egy helyen Szvatopluk haláláról, kinek három fia volt, s aztán így folytatja:

«S ugyanazon Szfendoplokosnak halála után egy esztendőt békében töltvén (az ő három fia), s azután per és viszály támadván köztök, s egymás ellen polgárháborút folytatván, a magyarok rájuk menvén, őket teljesen kiirtották, s elfoglalták országukat, melyben ma is laknak.» *)

*) Szabó Károly fordítása szerint, ki az eredetét is mellékli.

Az akadémia határozatában ez így van közölve :

«Sphendoplokos morva fejedelem halála után fiai közt viszály támadván, ezek harcra keltek egymás ellen» stb. (mint föntebb).

Miután a II. osztály véleménye lapszám szerint is idézi a kútfőt, kételkedhetett-e benne az akadémia, hogy a közlés, legalább lényegében hű? Pedig az idézet épen lényegében tér el a valóságtól. Ki van hagyva belőle, hogy Szvatopluk halála után fiai egy évig békében éltek.

Kútfőket idézve, ki lehet hagyni a fölösleges szavakat. A regesta (okirat-kivonat) készítők gyakorolják is ezt; de még azok is hibáznak, ha valamely fölhasználható adatot kihagynak. Mennyivel nagyobb a hiba, midőn egy specialis föltett kérdésre úgy idézi valaki a kútfőt, hogy épen a kérdésre tartozó legfontosabb momentum van átugorva!

A millenium egész kérdése chronologiai. Kihagyni a kútfő-idézetből épen a chronologiai momentumot, nem lehet egyéb, szántsándékos mystificationál. Szándékos az, mert ha benne marad az idézetben az egy évi béke, akkor összeomlik a 894-es combinatio. Mert ugyanis Szvatopluk 894-ben hal meg, hiteles egykorú s a határozat szerzője által is elismert kútfő a Fuldai Annalis szerint. Most már ha egy évi béke van ama fejedelemnek 894-ben történt halála után, a harc kitörését sem tehetjük korábbi időre 895-nél. Mennyivel kevésbbé a magyarok beavatkozását, aztán a morva birodalom fölbomlása következtében a honfoglalást!

Ha valamely krónikában ezt olvasnók: Nándorfehérvár 1072-iki bevétele után a magyarok közt nem volt háború egy évig; de azután az kiütvén a király és hercegek közt, előbbi vesztes lön s Géza herceg lépett a trónra. Ha mindjárt kifelejténé is egy historicus az idézetben az egy évet, lehetne-e azt állítani, hogy mindezen esemény okvetetlenül vagy csak legnagyobb valószínűséggel is ugyanazon 1072-re volna teendő? Pedig meglehet, Géza vagy három évvel később lépett trónra (s úgy is volt). Nem czélzatosság nélkül hoztam föl e példát. A testvérek, rokonok közti trónviszályok és a polgárháborúk rendesen nem szoktak explodálni. Idő kell a viszály elmergesedésére, hadak gyűjtésére, csetepatékra, míg a döntő esemény bekövetkezik.

Megkísérli ugyan a határozat szerzője 893-at is fölvenni

Szvatopluk halála évéül. De minő logikával! Mert ha a magyarok Ausztriában való kalandozása történhetett mind 893-ban, mind 894-ben (a téli hónapokban); de sem a morva fejedelem, sem más ember fia meg nem halhatott 893-ban is, meg 894-ben is. Ez már fatum ránk halandókra — és fatum azon hypothesisre nézve is, mintha a honfoglalás 894-ben történt volna. Mert egykorú és jól értesült krónikás egész positivitással 894-re jegyzi be Szvatopluk halálát. — Ezen történetirodalmi fatumot le lehet szavazni, de ez a dolgon nem változtat.

Azonban tegye akárki bármelyik évre ezt vagy azt az eseményt, azt elkövetnie nem szabad, hogy egy idézett kútfő szavaiból eltitkoljon egy egész évet, mikor éppen időmeghatározásról, még pedig csak évekről és igen kevés számú évekről van szó. Nem szabad az még egy mulattatásul írt történelmi munkában sem, annyival kevésbé az akadémia történetíró szakembereinek, sőt az egész akadémiának nevében kelt hivatalos iratban.

Ilyesek után igen alárendelt érdekűek az akadémia határozatának azon passusai, melyek csekély véleményemről megemlékeznek. Az én nézetemnek, bár az jóval nagyobb mértékben el van ferdítve, mint Szalayé, eltorzítása nem a tudomány elleni vétség, mint az eredeti kútfő elferdítése.

Csak a határozat komolyságának mértékét akarom jelezni azon helyekkel, melyekben rám történik hivatkozás. A hol én kimutatom (munkám 5. lapján), hogy az író görög császár szavaiból nyolcz különböző évszámra lehet következtetnünk a bolgár háború befejezése évére, az akadémia határozatának szerzője csudálatos humorral azt állítja, hogy a bolgár háború évére nézve a 894-et én igen helyesen mutattam ki munkám 5-ik lapján! Mintha én volnék az, ki a nyolczadrész valószínűséget már határozott ténynek tartanám, nem pedig a határozat szerzője emelné azt a csekély valószínűséget a tények rangjára! De ki a tizenketted meggyőződéssel beéri, miért ne érné be a nyolczaddal? Az én már említett értekezésem egy negyvennyolcz lapra terjedő füzet, s abból vagy húsz lapon keresztül czáfolom azok hypothesisét, kik 894-re akarnák tenni akár a bejövetel, akár a honfoglalás évét. Engem híni bizonyosságul arra, hogy éppen 894-ben történt akár egyik, akár a másik, lehetne józú vagy izetlen

tréfának tartani, de egyik esetben sem illik bele egy akadémiai határozatba.

De hiszen az egész okirat többi állítását sem lehet, mint láttuk, komoly állításnak venni, minőt a tudomány és egy akadémia követel. — Annak szerzője, mintha csak mulatságot akart volna szerezni magának egy ily határozat keresztülhajtásával. Nem hiába, hogy a farsang három utolsó napja egyikén kelt a határozat. Egy akadémiai bohózat volt az, uraim! — Sőt gyanú támadhatna, hogy a nap előre ki volt szemelve e célra. Mert a történelmi bizottságban és osztályban az volt egyik érv, hogy nincs idő a megvitatásra, mert a fölterjesztést meg kell tenni a február 25-iki összes ülésre minden okvetetlen. Ez pedig húshagyó kedd előestéjén tartott.

Hanem ez már az ügynek diplomatiái részéhez tartozik.

Az eddigiekben a mi okiratunk irodalmi és tudományos értékét vizsgáltam, a mi bizony, mint láttuk, oly unicum, minőt még soha sem fogadott el akadémiánk s tán semmiféle akadémia.

Az irodalmi műnek inkább tárgyi, mint stylaris fogatkozásaiából adtam fönnebb mutatóványokat. — Az a fogalmazás, mely ellen az akadémia, mint a mely főkép a magyar irodalmi és tudományos nyelv művelésére alapított, bár ezúttal hallgatag, de élő óvás, mégis megfelelt bizonyos célnak. Sikerült benne az érveket csúrt-csavart kifejezésekkel, itt-ott feneketlen periodusokkal, nem szabatos hivatkozásokkal, egy csoport tekintély nevével eltakarni. Ez az a styl, mely bizonyossá tesz bennünket azonnal, hogy írója nem a legegyszerűbb utat választotta.

Az elnöknek a bizottságokban lejátszott szereplése tökéletes összhangban volt eme styllel. — A fönn kiemelt hibák távolról sem avatatlanság, hanem számítás eredményei. Fogások azok, melyek sikerre vezették a szerzőt. Nem is volt arra számítva a mű, hogy a szavazás percén túl igényt tartson bármi kis tudományos vagy irodalmi érdemre. De ha a siker dicsősége a szerzőé, tartozik viselni az egész felelősséget is irományaért. Ennek gyöngéit, ha nem is mind, kimutattam. Most lássuk a keresztülvitel diplomatiáját.

Nyilvánvaló, hogy mentül kevésbé válik be a munkát egy akadémia nevében szóló okiratnak, annál nagyobb ügyesség azt ilyenül elfogadtatni.

És tudnunk kell, hogy a ki e határozatnak a megírója, ugyanaz, egyedül a maga erején hajtotta keresztül az akadémia minden retortáján minden módosítás nélkül. — És e férfiú Ipolyi Arnold, a történelmi bizottság s egyszersmind a II-dik osztály elnöke. Legyen övé a dicsőség!

A ki az akadémia szervezetét csak fölületesen ismeri, az bámulni fogja a sikert. Hiszen ezt az elfogadott határozatot először egy szűkebb körű bizottságnak kellett megvitatnia. Azután a történelmi bizottságban, melynek tagja csaknem valamennyi nevesebb helybeli történetírónk, megvizsgálható, czáfolható, elvethető, újra alakítható. Azután jön a II. osztályba, hol kiváló jogászok, kik a történelemhez meg a kritikához is értenek, szintén keresztűzbe vehetik a hibákat. Végre az akadémia plénumában az irodalmi kritikusok, nyelvészek s a tudományos vizsgálatban avatott természettudósok — az ország tudományos seregének kiváló férfiai hozzászólhatnak. Nem elég kezesség-e, hogy a mostanihoz hasonló határozat keresztül ne mehessen?

Pedig ez lehetséges, mint a példa mutatja.

A mostani indokolás elkészítésén múlt tavasz óta fáradozott egy szűkebb, három tagú bizottság Ipolyi elnöklete alatt. Főadata volt a millenium évére nézve egy vagy két datumot (s nem tizenkettőt) javasolni és azokhoz a történelemből vett indokolást szerkeszteni. Néhány hónapi készület után folyó év februárjának egyik péntekére meghívót kaptak a történelmi bizottság helybeli tagjai. Csakhogy egy meghívó helyett kettő jött egyszerre. Délutáni öt órára volt összehíva a történelmi bizottság és délutáni hatra az osztályértekelet.

Már csak e két papírszelet hitelesen documentálta, hogy Ipolyi elnök a maga kész indokolásának megvitatására nem szándékszik időt engedni. A ki mint historikus csekélységnek tartja az éveket, mint elnök igen fukar az órákban is. A mi mutatja, hogy ért a chronológiához, mikor kedve tartja.

A kimért egy órának egy része más folyó ügyek elintézésével telt el. Már közel volt hat óra, mikor az albizottsági

indokolás fölolvastatott, mely később akadémiai határozattá lett válandó. Az elnök már itt nem úgy szerepelt, mint az indokolás szerzője. Felelősségét takarta egy albizottság collectív, azaz negatív felelőssége. Még a hízelgők szerénységnek tudják be, hogy valaki saját kedvencz művének szerzőségét anonymmá téteti egy triumviratus által.

Fölolvastatván a munkálat, az elnök szóval is előadta, hogy az ügyet még ez ülésben be kell végezni, mert következő hétfőn az osztály ülésében kell előterjeszteni, hogy a február 25-iki összes ülés elé kerülhessen. — Az elnöki buzgóság nyolcz hónapi pihenés után most perczek alatt akart keresztül esni a kellemetlen dolgon.

Én a korlátlan elnöki libitummal szemben föntartva előbbi nézetemet, megjegyeztem, hogy nem látom át a sietség okát. Kívántam, hogy a csak egyszeri hallásból ismert indokolás vagy kéziratban köröztessék vagy nyomtatásban osztassék ki a tagok közt, hogy egy rövid időn összehívandó külön ülésig mindenki megvizsgálhassa.

Kérdem, lehet-e ennél alaposabb és szerényebb kívánság? Bajos is egy oly csúrt-esavart stylű okirat fogalmazását bírálni, melynek szövege nincs kezünkben. Nem lehet az ülésben — mint a tisztelt olvasó is megadja — hirtelen észrevenni, mi maradt ki s lehetetlen bebizonyítani például egy Szalayra való hivatkozás alaptalanságát. Mert a kinek jó emlékező tehetsége van is, ha valódi tudós, nem mer ex tempore részletekbe bocsátkozni. Egy szóval, historiai kérdéseket bajos vitatni, ha a rá vonatkozó könyvek nincsenek kezünkben. Aztán nem bízhattak-e a tagok abban, hogy oly tekintély, minőre Ipolyi tudományos érdemek által tett szert, hivatkozásaiban nem tér el a valóságtól? S egy elnökkel szemben a történetírók *abcjéről* vitatkozzanak a tagok? Pedig nem is az én véleményem érdekében fejeztem ki ama kívánságot, hanem mint kijelentettem, inkább a tagtársak többsége érdekében. Mert épen a 894-esek érdekében való lesz vala, hogy lássák, mi az, a mihez nevéket adják oda. De a bizottság többsége is röviden akart keresztül esni a rá nézve kellemetlen dolgon; s különösen nem akart a különben szeretetre méltó elnökkel ezen őt nagyon izgató tárgy miatt szembeszállani.

A bizottság többsége bizonyára úgy fogta föl a dolgot —

bár tévesen — hogy ám viselje a felelősséget az, a ki úgy is egy hajszálnyit sem engedne. Így az elnök nemcsak ellenmondott kívánságomnak, hanem le is szavaztatta azt, melyet pedig éppen egy elnöknek s éppen a munkálat szerzőjének lett vala illendő, párfogása alá venni.

A bizottság többsége pedig kedélyes kártyázásnak nézhette a dolgot. Nem a nyereségvágy — mert anyagi haszna vagy kára senkinek sem lehetett belőle — hanem legfőljebb a személyes hiúság krajezáros játéka volt az. Látván, hogy az első minden áron nyerni szeretne már egyszer, miután eddig folyvást veszített, s oly határozottan lép föl, mintha csupa első rendű kártyája volna — a többiek igen finom tapintattal elállottak, s engedték, hogy az első holmi makkhetessel és zöld nyolczassal, de annál diadalmasabb arczczal nyerje meg a játszmat. Én pedig, ki nem értek a ferblihez, be akartam pillantani az első kártyájának titkaiba, mert az egyszeri olvasás csak felét mutatta ki annak, mije van. De ezt a kíváncsiságot a többség gyöngédtelenségnek, indiscretiónak s talán rendbontásnak és csendháborításnak is vette.

A többség az én kívánságomat le- s az egész operatumot megszavazta abban a hitben, hogy az elnöknek kellemetes érzéseket okoz vele, és hogy a felelősség nem a többségé, hanem az elnöké.

Az elnök a fényes siker koszorúját kétség kívül trophæumai gyűjteményében kiváló szegre akasztotta; de a felelősségre nézve ellenkező véleményen volt. Mert a tudományosan és irodalmilag sajnos operatumért most már egy egész történelmi bizottság a felelős.

S csakugyan a szavazás után három nappal, hétfőn, a bizottsági többség, vagyis maga a bizottság nevében került ama drágalátos indokolás a II-dik osztály plenuma elé (nem kell összetéveszteni az osztályértekezlettel).

Már akkor a kérdés végleg el volt döntve, vagyis helyrehozhatatlanul elrontva. Mert az osztály nem bocsátkozik a szakbizottságok tudományos véleményének érdemleges bírálatába. Csak a formahibákat ellenőrizheti.

Még kevésbé bírálhatta a munkálatot az összes ülés. Az az osztályok autonomiája ellen valónak tartja, hogy egy bármily gyarló, de szakemberek nevében kelt iratot tudományos vizsgálat alá vegyen. És szintén csak az eshető

formahibákra terjeszkedik ki, melyeknél fogva már tavaly visszautasította volt az osztályhoz a millenium kérdésében hozott, de tudományosan nem indokolt határozatát.

Most már itt van a kívánt határozat a «történelemből vett indokolással», mely indokolás ellen formahiba nem forog fönn. Így az összes akadémia is határozattá emelte.

Így lett Ipolyi műve először egy szűkebb bizottság, aztán a történelmi bizottság, aztán a II-dik osztály s végre az összes akadémia határozatává. Pedig látni való, hogy ez fictió.

Mert valóban az összes akadémia nem felelős ezen neve alatt szereplő határozatért. S ez kifejezést nyert az összes ülés tárgyalásán is; Gyulai Pál fölszólalására azon megjegyzéssel ment keresztül a határozat, hogy a felelősséget érette viselje a II-dik osztály. De a II. osztály plenuma sem felelős érte. Mert ez kénytelen volt, a történelmi bizottságnak formahiba nélküli bármily erejű «tudományos» indokolását elfogadni. A felelősség a történelmi bizottságé volna. De ott az elnök stratagémái miatt senki sem tudta, milyen nyomatékú indokolás az, a mire szavaz. Az elnök tudományában vagy jóhiszeműségében kételkedni nem látták magokat följogosítva a többség tagjai a csak félig, harmadrészen értett fölolvadásra nézve. Így a történelmi bizottság többségét is kis mértékben terheli a felelősség — annak csaknem egész súlya az elnökre nehezedik.

A fentebbi példa tanulságos lehet nemcsak az akadémia, hanem általán a tanácskozó testületek legnagyobb része tekintetében. Fölhasználhatók e testületek arra, hogy egy-egy igen helytelen határozatért a valódi szerző fölmentve érezze magát a személyes felelősség alól. Gyakran sikerülhet ez, annyira, hogy csak egy-két beavatott ismeri a valódi szerzőt, a ki, ha személyesen rábízzák az eldöntést, nem merte volna azt úgy intézni el.

Bizonyos vagyok benne, hogy a történelmi bizottság többségéből senki s legkevésbé maga Ipolyi állott volna elő a maga tulajdon nevében amaz indokolással akár akadémiai értekezéssel, akár tudományos folyóiratbeli közleményül. Hanem egy szűkkörű s aztán az összes történelmi bizottság s végre az összes akadémia köpenye alatt, úgy vélte, moshatja a kezét.

Azt hiszem, azok előtt, kik közelről láthatják társulataink, sőt politikai és municipalis testületeink gépezetének működését, nem új az ily mulatságos, de a főnforgó esetenél nagyobb gyakorlati fontosságú ügyekben igen káros tünetény. Egyedül parlamentünkben jutott csak érvényre a felelősség elve, de a nemzet tömegébe az át nem ment. A felelősség nélküli collegialis működés kedvence a legújabb kornak.

A kettő: az egyéni felelősség és egyéni munkásság egyeztethető volna a testületi működéssel, ha a tagok mindenike igyekeznék azt mondani, a mi az objectiv valóság.

Részemről nemcsak a kimondott helytelen állításokat hibáztatom, hanem a valódi nézet eltitkolását is.

És itt is egyik hiba az egyéni nézetek elhallgatása volt.

Maig sem lehet világosan tudni sem az elnök, sem a többség tagjainak nézetét. El nem hinném, ha magam nem láttam volna.

Múlt év májusában egy hirlapban, a *Nemzetben* is, közétettem az én véleményemet egész tüzetesen, s még rendszerebben ugyanazt kiadtam egy füzetben a folyó év első havában. Mintegy fölhívtam mindenkit a nyilvános megvitatásra: czáfolja meg bizonyításaimat. Szólott-e valaki valamit rá a többség tagjai közül? Nem. Pauler Gyula volt az, ki a többség mellett kardoskodott, ő, a ki annak nézetében nem osztozott és ma sem osztozik. Minő érvekkel és eredménynyel hadakozott, a *Budapesti Szemle* olvasói ítélték róla. Elég az, a többség tagjainak nézetét Pauler fölszólalása után oly kevésbé tudjuk, mint azelőtt.

Csak az tehető fel, hogy nagy részök nem tartja 894-et akár a magyarok bejövetele, akár a honfoglalás évének, — legalább, úgy hiszem, nem tartja annak az elnök.

Hogy a munkálat nem vallotta be a valódi indokot és a valódi célzatot, az igen hihető. Hihető csak abból is, hogy tavaly egy, s most már merőben más véleménye van a szerzőnek. De még hihetőbb ez a mostani határozat állítmányaiból és modorából. Mikor különben eszes, s ez alkalommal kiváló elméjű férfiak gyarló érvekkel és a gondolatot célzatosan elhomályosító styllal állanak elő, valószínű, hogy más a céljok, mint a mit bevallanak. A valódi szerzőnek és intézőnek lenni kellett valamely nézetének a milleniumról s valamely céljának eljárásában.

A tavalyi, az idei többségi munkálattól bármennyire elüt különben, abban teljesen egyeznek, hogy az egész föltett kérdést «absurdum»-ra vitték.

A rejtett indokhoz teljes jogunk volna hozzávetni, a nélkül, hogy szabad lenne bennünket gyanúsítással vádolni. Mert a szerző és intéző ily közérdekű kérdésben eltitkolván valódi nézetét, maga adott jogot a hozzávetésekre.

Azonban a mit nem tudok, azt nem tudom, s a titkos indok fölfedezésében másnak engedem a dicsőséget. — Csak épen hypothesis gyanánt vegyünk föl egy lehetőséget. Tegyük föl, hogy a történelmi bizottság érdemes elnöke méltóbbnak látta volna, az ezeréves ünnepet szent István emlékének tartani fönn a 2000-dik évig. És ha ez nem kivihető is, legalább maga nem járul a pogány-korszak emlékének megünnepléséhez.

Ha csakugyan ez volt valódi nézete, kár volt nem nyilvánítania. Sokkal erősebb érvekkel indokolhatta volna, mint a 894-es évet. S ez érvek nem a hitből, hanem a tudományból meríthetők. Elmondhatja vala sok igazsággal, hogy a magyar állam még területileg sem volt végleg megalakultnak tekinthető, s annál kevésbbé politikailag, mindaddig, míg a nemzet külső kalandozásai és pogány szokásai tartottak. Magam is készséggel elismerem vala ennek sok tekintetben való alaposságát, mindamellett, hogy az Árpád uralkodása alatti nagy eseményt méltónak találom egy ezer éves nemzeti ünnepre.

Ha ily meggyőződése volt az elnöknek, miért nem mondta ki és miért nem vitatta? — Kétségekivül azért, mert azt hitte, hogy a különben iránta oly készséges bizottsági tagok sem fogják támogatni. Pedig szerintem leszavaztatása nagyobb dicsőség lesz vala rá nézve, mint a szavazattöbbséggel kivívott mostani siker.

És ha föntebbi hypothesisem a titkos meggyőződésre nézve nem állana, bármely mást tegyünk helyébe, az utóbbi megjegyzés állani fog.

Azonban a fő dolog, a miért fölszólaltam, nem ez. Még abban az esetben sem fogtam volna tollat — elég mentségem levén nekem is a hallgatásra — ha bármelyik év ajánlása mellett a tudománynak legalább elemi szabályait megtartó indo-

kolás terjesztetik elé, s a történelmi bizottságnak alkalom adatik azt előlegesen ismernie.

De kötelességemnek éreztem, felszólalni oly indokolás és oly eljárás ellen, a minőt főntebb vázoltam. Tudtam, hogy mások ezt tenni nem fogják. Mert a történelmi bizottság jelen volt tagjai rajtam kívül compromittálva érezhetik magokat abban, hogy az előleges megvizsgálás ellen szavaztak, s a távollevők nincsenek beavatva az ügy lefolyásába.

SALAMON FERENCZ.